

ІСТОРИОСОФСЬКІ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧІ ПОГЛЯДИ В. ЛИПИНСЬКОГО В ЙОГО ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ 1908–1914 років

Розгляд філософії історії суспільства В'ячеслава Липинського, як правило, здійснюють за його монографіями: «Z dziejów Ukrainy» (1912), «Україна на переломі» (1920) та «Листами до братів-хліборобів» (1926). При цьому не враховують або й просто ігнорують його суспільно-політичні статті дореволюційного періоду, друквані в «Раді», «Літературно-науковому віснику», «Українській житни» та «Przegląd i Krajów'omu», а головне, польськомовній книзі «Шляхта на Україні» (1909). Тим часом у цих публікаціях В. Липинський постає не таким загальновідомим консерватором і орудником демократії, як у своїх класичних працях пореволюційного періоду. Спробуємо проаналізувати суспільно-політичні погляди В. Липинського у 1908–1917 рр. згідно з головнішими структурними елементами його концептуального бачення українського суспільства.

Консервативний демократизм – праве народництво. Співвідношення консерватизму з демократизмом у політичних побудовах В. Липинського

У політичному памфлеті «Наше становище на Русі-Україні» (1909) В. Липинський сам вперше намагається дати оцінку політичному розкладу сил польськокультурного суспільства на Правобережній Україні. Він говорить про три головні напрямки польської політичної думки, називаючи фактично чотири: 1) консервативно-крайовий (поміщицький) напрямок, 2) націо-

нально-демократичний (вшехпольський), 3) «інтелігентський» поступовий (де російський космополітизм поєднується з симпатією до українства) і ще 4) крайово-демократичний. На рубежі 1908/1909 рр. В. Липинський, схоже, свою групу українців римо-католиків ще остаточно не відрізняв від польських крайовців-демократів. Хоч очевидно це були вже різні суспільно-національні сили. Перші вже цілковито належали українській національній думці, другі перебували у невизначеному стані, який можна визначити як – на шляху до українства.

У «Шляхті на Україні», написаній у вигляді книги трохи пізніше, у 1909 р., В. Липинський ці чотири напрями називає дещо інакше: 1) польсько-консервативний; 2) національно-демократичний (газети «Дзєннік Кїйовскї»); 3) українсько-демократичний та 4) польсько-поступовий (йшлося про українців римо-католиків)¹. У цих визначеннях увагу привертають термін «польсьсько-консервативний» та «польсько-поступовий». При порівнянні з попереднім списком видно, що перше визначення відповідає поступовцям з інтелігенції, які російський космополітизм поєднують з українськими симпатіями, отже, яких радше варто кваліфікувати як українців. Це різномаста спільнота, яка розподіляється згідно зі своїми уподобаннями до різних політичних партій (УСДРП, УСП, УРДП, есерів та ін.). Політичними українцями вони ставали, коли приєднувалися у своїй громадській діяльності до конкретної української партії². «Польсько-поступовий» напрям – це українці римо-католики – напрям В. Липинського. Польським його ніяк не назвеш. Навпаки – це свідомі українці, які вже визнають себе частиною політичного українського руху. Чому В. Липинський визначив їх як «поляків»? Можливо, що цей рух ще не одержав тоді ніякого оформлення, а тому і певнішого визначення. Після 1909 р. В. Липинський цей напрям вже визначає як українців латинського обряду або українців римо-католиків.

Коли говорити про полонізовану шляхту, яка верталася до свого коріння, включалася в український національно-визвольний рух, без сумніву, правильніше було б кваліфікувати її як праву або консервативну частину вже українського руху. В. Липинський же називає його натомість крайово-демокра-

тичним, тобто дивиться на нього як на частину польського суспільного елементу. Бо він таким «демократичним» і «крайовим» був стосовно польського державного розуміння польської проблеми в Україні. «Демократами» сподвижники В. Липинського були лише у порівнянні з поміщиками Правобережжя, але по суті такими ні за соціальним походженням, ні за ціннісними показниками не були, якщо порівнювати з етнографічним українським рухом. Останній виходив в оцінках своїх завдань або з постулатів народництва та стихійного соціалізму, або з доктрин марксизму, декларуючи себе речником селянства і робітництва України. А на шляхту дивився як на прошарок, який мав самоліквідуватися чи вигаснути і приєднатися до представників селянських класових інтересів.

«Наше становище на Русі-Україні» В. Липинський писав для приватного лютогового 1909 р. зібрання, де поляки за свідомістю становили більшість, а тому і погляди він намагався представити не стільки свої та свого напряду, скільки польсько-крайовські. В лютому 1909 р. на зібранні переважала інтелігенція, що перебувала під впливом національно-демократичної філософії (вшехполяцтва). Звідси – можливі реверанси в бік польського погляду на польське питання в Україні.

Саме для першої та третьої категорій поляків – польсько-консервативної та українсько-демократичної групи – признався тижневик «Пшегльонд Крайовий». У цьому зізнавався і сам В. Липинський в одній зі своїх статей із цього збірника: «"Przegląd Krajowy", котрий польським можна назвати тільки наполовину, бо, як заявила його редакція, він є утравістичний і з одного боку служить виразом поширення національної української свідомості серед спольщеної української інтелігенції, тобто того руху національного відродження, що, здавалось, був перервався після хлопоманії 60-х років, з другого боку він об'єднує цю дуже невеличку частину поляків, що не перестають вважати себе поляками, розуміють і признають свої обов'язки до України»³.

Згадка про демократизм неошляхетського руху була важливою для В. Липинського, щоб не налякати діячів власне українського руху. Тоді і М. Грушевський, і навіть Є. Чикаленко

вважали, що національний рух може бути або демократичним, або чорносотенним. Поняття «консерватизм» асоціювалося з поняттям «реакція». Сам В. Липинський до революції погоджувався з тою тезою, що український рух є передусім селянським рухом неможливої частини суспільства, отже, був демократичним засадничо.

Тому логічним виглядає сполучення неошляхетського руху з демократією. У своїй першій ідеологічній книзі В. Липинський писав: «Ми, українська шляхта з *демократичними традиціями і переконаннями* (виділення В. Липинського.– І.Г.), питання нашої національної приналежності вирішили в процесі нашого відродження... вже давно, ще в часи Антоновича й Рильського, а тепер над його вирішенням, хоча й спричиненим іншими мотивами, починає працювати й шляхта, яка досі уважала себе польською і то в тій частині Русі-України, де польський елемент є найсильнішим і чисельно й культурно, я маю на увазі Галичину»⁴.

Позаяк український рух є демократичним, то і свою діяльність як репрезентанта українського консерватизму В. Липинський розглядав у залежності від загальноукраїнського демократичного руху. Він писав у передмові до першого числа «Пшегльонд'у Крайов'ого»: «Тож ми починаємо культурну працю над нашим народом нарівні з українською інтелігенцією, як рівня з рівнею, одночасно інформуючи наше суспільство про всі вияви українського національного життя і всі заходи української інтелігенції»⁵. Про визнання над консерваторами демократичного проводу В. Липинський у тому ж таки тижневику писав так: «І то не як проводирі, а отже, не для задоволення честолюбства, а плече в плече з селянином і міщанином, під "командою селянських і міщанських проводирів"»⁶.

Саму ідею територіалізму В. Липинський розглядав як вираз демократичності українського руху⁷. Праця українців римокатоликів, на думку В. Липинського, мала стати майбутнім тріумфом демократизму. У вступному слові до читачів тижневіка він писав: «Ми тільки прагнули охарактеризувати ставлення місцевих поляків та українців латинського обряду до відроджуваного українського народу, причому об'єднання розуміли як діяльність, як ретельну працю над культурно-націо-

нальним відродженням українського народу, як готування ґрунту до майбутнього тріумфу демократизму»⁸.

Називаючи себе демократом, В. Липинський, залишав поле для існування шляхетської верстви, але іноді в само поняття «шляхетство» він вкладав польське державне трактування. Він писав: «Адже, будучи демократом і вбачаючи в демократизмі майбутнє українського руху, ми не прагнемо анексувати на його користь шляхетську верству як таку, бо віримо разом з заслуженим польським письменником Прусом, що жодна національна ідея, а отже, й українська ідея, не є корчмою, до якої запрошують перехожих»⁹. З контексту фрази треба так розуміти, що українці-латинники мислилися В. Липинським не як шляхта як така (більше це польське політологічне явище), а як група консервативно мислячих сил – правого ухилу в загальнодемократичному українському русі.

Про визволення не всього українського суспільства, а лише «українських народних мас»¹⁰ В. Липинський пише ще у позацизурній праці «Другий акт» для групи «Вільна Україна» (1911 р.) Андрія Жука. Він порівнює передреволюційну ситуацію в Україні напередодні Першої світової війни з часами Хмельниччини, коли була перша спроможність збройно відвоювати українську державу. Друга така можливість – другий акт боротьби за незалежність настає з новою світовою війною. І тут В. Липинський поєднує національно-державне завдання українського суспільства із соціальним. Побудова власної держави вирішить соціальну проблему України, визволить народні маси від соціального гніту тих верств суспільства, які не мислять у категоріях національного інтересу України, а в категоріях національних інтересів сусідніх держав.

Про симбіоз шляхетського і народного інтересу на 1910-ті рр., проводячи паралель із часами Хмельниччини, В. Липинський писав так: «За гетьмана Хмельницького на поклик козаччини, сполученої з революційною частиною української шляхти і міщанства, повстав український народ. Повстали “люде посполиті” – українське селянство, повстали ”броварники, винники, могильники, будники, наймити і пастухи”... тодішній пролетаріат український ... і захиталась польська держава, захиталась так, що донині і сліду по неї на Україні не лишилося»¹¹.

В. Липинський, як пізніше історики і публіцисти інтегрального націоналізму, ще до революції розрізняв книжно-теоретичний підхід до українського питання з боку інтелігенції та глибинний, генетично вкорінений інстинкт народних мас до здобуття волі, войовничий інстинкт опору чужинницькій збройній силі, яка це стремління до волі народу намагається спинити. В. Липинський дуже тонко і майстерно підмітив цю різницю в мотивації національного відродження, яка існувала серед інтелігенції на противагу народному відчуттю збурення нації. Власне, сам термін «відродження», слушно підкреслював В'ячеслав Казимирович, свідчив, що воно – це відродження – відбувалося у свідомості інтелігента, який перед тим відбув школу всеросійського імперського винародовлення. А селянство, не зачеплене культурним впливом міста, було стихійно завжди національним. В. Липинський писав з цього приводу: «Те, що звуть звичайно національним відродженням України... в дійсності було національним відродженням української зденационалізованої інтелігенції, бо маси народні, нація в широкому розумінні цього слова, ніколи не переставала жити своїм окремим, хоч і обмеженим до вузьких, мовляв, етнографічних, границь, національним життям»¹².

Як і національна демократія, В. Липинський напередодні великої війни не мав сподівань на верхні прошарки суспільства у можливій українській революції. Дивно, але й у питанні головної рушійної сили революції В. Липинський був на 1914 р. ближче до поглядів М. Грушевського, ніж своїх власних у 1918 р., не кажучи про добу після 1920 р. В цьому ж таки «Другому акті» він писав: «На “верхи“ українські надій великих не покладаємо. Віримо і признаємо, що тільки боротьбою здобуде собі Україна волю і що тільки українські маси народні можуть цю боротьбу повести. Тому до гомону сучасної “черні“ Дніпрової пильно і уважно прислухатись сьогодні хочемо»¹³.

Віру у національну демократію В. Липинський не втрачав навіть влітку 1917 р., коли творив першу хліборобську партію, яка і називалася тоді хліборобсько-демократичною. І себе він вважав представником хліборобської демократії, бо у програмі своєї партії писав: «Власна державна організація важна для нас,

як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економічного характеру»¹⁴.

Як і українські націонал-демократи, В. Липинський не вірив неукраїнському місту, не вважав його речником національного інтересу, вбачаючи в ньому зосередження чужої національної ідеології. І в цьому можна побачити чимало паралелей між політичними поглядами В. Липинського і М. Грушевського, ба навіть есерів. З останніми, щоправда, була одна величезна принципова різниця. Есери були за соціалізацію землі, а В. Липинський був переконаним прихильником приватної власності. Наш ідеолог консерватизму не плекав жодного сентименту до міста з його підприємцями і робітничим класом. І тут його погляди можуть здатися навіть ретроградними, бо, на відміну від українських есдеків, він ніде у своїх працях не творить поетичний культ творчої праці на промисловому підприємстві, не опоетизовує підприємця чи пролетаря. Його в цьому дуже розуміли наші представники УРДП – ТУП, які більше схилилися до інтересу селянського населення, а не мешканців міст як засадничо неукраїнської спільноти. У тій же програмі В'ячеслав Казимирович писав: «Політична власність на Україні повинна належати в першій мірі представникам українського селянства, і город не повинен диктувати свою волю українському селу. Україна – край хліборобів, – і українська держава мусить стати державою хліборобів»¹⁵.

Лукавив, здається, В. Липинський, коли в пізніших оцінках представляв себе послідовним неприхильником представницької демократії як форми державного правління. У своїй партійній програмі 1917 р. цьому демократичному представництву було присвячено окремих спеціальних абзаців. «Наша партія, – писав В. Липинський, – на цих [Установчих] Зборах буде домагатись проголошення Української Демократичної Республіки, в якій найвища державна власність у всіх справах внутрішніх і міжнародних належить: в сфері законодавчій – Українському Соймові у Києві, вибраному на 4 роки горожанами од 20 літ»¹⁶. Отже, В. Липинський збирався зі своєю партією йти на вибори і представляти своїх політичних однодумців в українському сеймі.

В. Липинський визнавав легітимність Центральної Ради і напевно сподівався бути зі своєю партією її частиною. У програмі він відзначав: «Ми будемо заховувати повну лояльність супроти Центральної Ради і Генерального Секретаріату, які тепер виконують функції таких органів, і будем всіма силами та без застережень піддержувати їх в боротьбі за поширення суверенних прав українського народу»¹⁷. Звісно, тут треба мати на увазі, що, на превеликий жаль, Центральна Рада зробила велику помилку, відкинувши В. Липинського та його партію, як «буржуазний елемент», від участі у своїй діяльності, чим звужила соціальну базу підтримки української революції та знеохотила статечний елемент суспільства до державного будівництва.

Ще до одного типово демократичного розв'язання в господарчій сфері у програмі хліборобсько-демократичної партії вдавався В. Липинський. Він виступав за «якнайширший» державний контроль в економіці. «Ми будем домагатися, щоб держава, – зазначав В. Липинський, – давала всій народній продукції напрям, найбільше для всього українського народу корисний, і щоб вона сама виступала в ролі організатора тих сфер народного хазяйства, в котрих найбільше заінтересована вся нація»¹⁸.

В. Липинський був на середину 1917 р. ще прихильником не стільки великого і середнього дідичного господарства, скільки дрібного індивідуального господарства фермерського типу. В цьому питанні він наближався до позицій ревізійоністської частини УСДРП (А. Жук – В. Дорошенко), яка як РУП проголошувала себе партією дрібного земельного власника, в майбутньому УНП, а також до правих і центристських есерів, які не заперечували необхідності приватних господарств на селі і не наполягали на послідовній соціалізації землі. З цього приводу В. Липинський писав у програмі: «В найважливішій для нас справі земельній ми мислимо майбутню Вільну хліборобську Україну як край високо розвиненого, інтенсивного фермерського сільськогосподарського хазяйства. Ми будем йти до того, щоб зникли якнайшвидше пережитки нашої національної неволі: величезні поміщицькі латифундії, котрі могли існувати тільки при дешевих робочих руках... Місце одних і других повинні зайняти розкинуті рясно по всій українській землі хутори трудового

українського селянства, на яких український хлібороб, об'єднаний в могутні кооперативні товариства, добуває з нашої родючої землі трудом своїм і своєї сім'ї максимум того, що вона може дати»¹⁹.

Народництво в історіографії В. Липинського. У фарватері традиційної української демократичної історіографії

Народництво В. Липинського прозирає з багатьох його статей та з «Шляхти на Україні». Цих звернень до українського народу, його харизматичної сили і особливої національної місії подибуємо так багато, що само собою напрошується порівняння з хлопоманами та їхнім лідером В. Антоновичем. Бачимо не просто низку смислових аналогів, а навіть словесних паралелей – змістових кодів з доби хлопоманів 1860-х та риторики народницької інтелігенції початку ХХ століття. «Його найбільша заслуга, – писав про В. Антоновича В. Липинський, – в тому, що “народ свій... він полюбив більше, чим ці польсько-шляхетські звички і мрії”, з котрими від дитинства зрісся і котрі виніс з рідної спольщеної сім'ї молодий “хлопоман”»²⁰.

А ось як В. Липинський оцінював міф про польсько-шляхетське культуртрегерство української території: «Плуг, що розорював покинуті степи і одвічні пущі, скажемо відверто, тримав у своїх руках не польський і не сполонізований шляхтич, його тримав у своїх міцних долонях український селянин...»²¹. В. Антонович писав про «тунеядську», «плантаторську» і «колоністську» сутність польського шляхтича таке: «Необхідно позбутися самому перед собою від сумного звинувачення у тому, що і я теж колоніст, теж плантатор, що я посередньо або безпосередньо ... харчуюсь чужою працею, затуляю шлях для розвитку народу, в хату якого я заліз без дозволу...»²². Ще більше спільного з думками В. Антоновича знаходимо в іншій статті В'ячеслава Казимировича: «Під тим шумовинням, під нашаруванням, що складається з верств, відірваних від людународу, і плаває на поверхні великого українського моря, нашаруванням, гнаним у різні боки вітрами хвилинної користі й керованим компасом найменшого опору, ховається в глибинах

незруйнована скеля-народ, якого те шумовиння не зрушить із місця, навіть якщо сьогодні через нього не видно моря й підводних скель»²³.

Багато наслідуваних моментів можна спостерегти між В. Антоновичем і В. Липинським, порівнюючи їхнє ставлення до діяльності шляхтича-письменника Данила Братковського на початку XVIII ст. Ця тема була однією зі знакових у творчості Володимира Боніфатійовича. У своїй першій науковій праці з української історії – про Братковського – Липинський витримує момент трактування цієї постаті в душі народницької історіографії. Він кількаразово різко протиставляє народ і шляхту. «Але тут виявилась протилежність інтересів московського уряду і козацької лівобічної старшини з інтересами широких народних мас», – пише він на початку статті²⁴. В. Липинський в душі традиційної народницько-демократичної історіографії і передусім М. Грушевського оцінює різницю в соціальних устремліннях між шляхтою і козаicinoю. «Для тієї шляхти відроджена козачина, – пише він далі, – що знов почала ставати на чолі українського народу, була двічі ненависна: перш за все, як протест проти гніту соціального, а вдруге, як свідцтво живучості того народу, що, здавалося їм, вони своїм відступництвом, своєю зрадою на віки приспали і повернули в німх рабів “шляхетних вибранців”. Проте серед тієї шляхти знайшлись одиниці, що не порвали зовсім зв’язку зі своїм народом, для яких життя і доля того народу не зробилися ще чимсь чужим, далеким, непотрібним»²⁵. Тут нам цікавий набір слів-означень з репертуару традиційної української історіографії: «ненависна шляхта», «соціальний гніт», «відступництво і зрада шляхти», «народ – німі раби».

У пізніших своїх працях, а особливо у післяреволюційній творчості В. Липинський любив наголошувати на національних моментах, менше педалюючи соціальний чинник або й зовсім уникаючи його. Натомість у перших працях він, як і історики народницької школи, ці фактори розглядав в одному пов’язанні. «Братковський був, – писав В’ячеслав Казимирович, – ще до того і борцем за національні та соціальні права українського народу, і те, що він побачив на лівобічній Україні “під регі-

ментом Мазепи”, мусіло розвіяти всі надії, які він покладав на гетьмана... Братковський таким чином бачив, що Мазепа – царський улюбленець, в підлеглий йому Україні не в силі захистити народ від московського панування; тим більше Мазепа – шляхтич, не міг нічого допомогти Братковському в його боротьбі з ладом шляхетської Річи Посполитої, що до того, якраз в ті часи, була в приязних відносинах з Росією»²⁶. Згадка про Мазепу свідчить про те, що В. Липинський поділяв переконання М. Грушевського, що І. Мазепа в соціальній сфері був визискувачем простої козацької маси²⁷.

Співвідношення класового і національного. Революційність для здобуття незалежності

У «Листах до братів-хліборобів» В. Липинський відкидав класову теорію Маркса у класичному її розумінні, – як він казав, зарахування людини в той чи інший суспільний клас за хвилимовим станом наповненості її гаманця. Для нього більше важила станова свідомість, вихована традицією, яка у свою чергу визначає цивілізованість нації та держави. До 1917 р., схоже, В. Липинський все ж послуговувався терміном “клас», вкладаючи в нього свій зміст, але водночас подибуємо й чисто марксистське його розуміння. У «Шляхті на Україні» він писав: «Українська шляхта зреклася задля переможної польськості свого народу, так тепер козацька старшина, разом з отримуваними класовими “правами і привілеями” почала зраджувати свій народ і остаточно перетворилася на російське ”дворянство”»²⁸. У цій цитаті бачиться безперечний вплив марксистської (економічно-позитивістської) доктрини, застосованої щодо української історії XVI–XVIII століть. Але ця доктрина була визначальною не лише для українських есдеків, які в добі РУП справили вплив на В’ячеслава Казимировича. Ця доктрина у вигляді економічної теорії була засвоєна й народницькою історіографією національно-демократичного періоду, зокрема М. Грушевським. А твори останнього теж мали вплив на раннього В. Липинського, про що ми писали вище.

Для В. Липинського дореволюційного часу класова боротьба, навіть у сучасний йому момент, радше все ж явище позитивне.

Він не лише не заперечує її потрібності, а навіть говорить про позитиви від неї для суспільства в Україні. «Ми є свідками, – пише В. Липинський в «Шляхті...», – класової боротьби, і вона, як співзмагання і співдія, є не гальмом, а рушієм суспільного життя»²⁹.

З другого боку, класову теорію В. Липинський прикладав до своєї національної філософії. Коли в історичній перспективі полонізацію шляхти В. Липинський засуджував, користаючи з теорії класів, то діяльність відродженої на початку ХХ ст. партійної сили української шляхти – українців римо-католиків – він не просто схвалював, а моделював. Протидію національному консерватизмові (вищих класів) з боку своєї демократії (нижчих класів) він однозначно критикував. Класова боротьба українського селянства зі своїм панством оцінювалася В. Липинським як внутрішньонаціональна боротьба, яка нищила українську національну справу на користь польської національної ідеї. Він писав у тій-таки «Шляхті...»: «Киньмо оком на цю велику лабораторію польсько-української ненависті і боротьби – на Галичину! Хто там воює: народ польський з народом українським? – А де там! Там воюють широкі маси українського народу під керівництвом своїх почасти фанатичних вождів зі своїми вищими класами, а перш за все зі своєю сполонізованою шляхтою, котра покинула свій народ і, позбавившись усіх зв'язків з ним, зробила зі своєї класової справи – польську національну справу»³⁰. В. Липинський переконує шляхту з Великої України не йти шляхом крайової шляхти Західної України й не воювати з українським народом, бо національно селянин і пан представляють одну національну спільноту. Отже, для В. Липинського класовий мир важливіший за внутрішньонаціональну руїну. Класова боротьба заперечує національну спільність. Вона також стоїть на заваді здобуття українцями своєї повноструктурованої нації, а за нею і своєї держави.

Але при стагнації суспільства, задля зрушення суспільства з мертвої стабільності потрібна класова боротьба, – класова боротьба, як «співзмагання і співдія». Бо Україна не має здорового суспільного організму, вона має за давнину суспільну хворобу, яку можна лікувати класовим підходом для вирішення як

соціальних, так і національних проблем. В Україні вже сама наявність хворого суспільного організму викликає потребу класової боротьби. Ця боротьба ведеться за оздоровлення суспільства, за заміну недужого здоровим і фізично життєздатним організмом. Причому здоровим організмом є селянський організм. Знову ж таки бачимо реверанс філософії В. Липинського у бік націонал-демократії. Саме через те, що селянство визнається «здоровим» у порівнянні з «хворою» землевласницькою верствою, і визнає В. Липинський потребу класової боротьби і революції. Ось як він про це пише у тій-таки «Шляхті...»: «Отож у нас це вже боротьба не двох класів одного народу, а боротьба двох організмів: організму життєдайного, фізично творчого, репрезентованого мільйонними масами, з організмом матеріально непродуктивним, тобто таким, який живе з праці першого, з організмом – з точки зору першого – паразитичним. Отож у таких простих селянських словах “нащо панам ця земля?” криється глибше значення, ніж здається на перший погляд»³¹.

Звідси випливає і ставка В. Липинського до 1917 р. на фермерське, а не діличне землеволодіння і господарювання. У Меморіалі для Українського інформаційного комітету В. Липинський визначав нормою для землеволодіння – 500 десятин землі³². Надлишок мав викуповуватися у діличів і перерозподілятися за гроші заможним селянам. Цікаво порівняти, що землеволодіння самого В. Липинського в Русалівських Чагарях на Черкащині складало трохи більше 160 десятин, а його дядько по матері Адам Рокицький – зразок шляхтича «плуга і меча» для В'ячеслава Казимировича – мав якраз трохи більше 640 десятин (решту він подарував своєму племінникові – В. Липинському)³³.

Розуміючи неунікненність класової боротьби, В. Липинський разом з тим намагався надати їй організованого характеру, не дозволити разом з водою виплеснути з ночов і дитину. Руїницьку силу класових розборок В'ячеслав Казимирович розумів краще за будь-кого з українських діячів. Він намагався загасити «світову пожежу» класової війни, максимально пригальмувати її. Цю класову війну прикликали не стільки ззовні чужі соціалісти радикального штибу, скільки свої ліві партії й навіть центристи. Основна небезпека такого розуміння класо-

вості – це розбиття одної нації на дві поборюючі одна одну спільноти. Про це В. Липинський писав у статті про В. Антоновича: «Всі так звані “верхи” українського народу – інтелігенція і заможні верстви – сьогодні зденаціоналізовані і ... українське національне відродження ці “верхи” (як спольщені, так і зросійщені – однаково) розбиває на два ворожі табори, а натомість повинно лучити національно (про суспільно-політичні переконання не говоримо) всіх українців, без огляду на те, чи вони вийшли з “спольщених”, чи з “коренних” (тобто зросійщених) малороссов»³⁴. Власне ця цитата найкраще засвідчує, що «нація», за Липинським, – це сума усіх станів, це цілість, органічність усіх прошарків суспільства: верхнього і нижчого. Нація вибудовується, коли вирішується соціальна проблема або коли остання на якийсь час перебуває у стані певної рівноваги.

У своїх «Листах до братів-хліборобів» 1926 р. В. Липинський відзначав, що для здобуття державної незалежності однією з обов'язкових умов має бути наявність хотіння цієї самостійності великою кількістю людей. Це хотіння повинно матеріалізуватися через цілеспрямовану діяльність – активізм – політично свідомої групи суспільства.

Цій темі до революції була повністю присвячена ціла стаття – «Другий акт». В. Липинський-еволюціоніст не заперечував В. Липинського-революціонера. Традиція поступового перетворення не заперечує військового чину. Традиція без збройного опору несприятливим обставинам, що склалися, – нічого не варта. Людина, яка лише живе накопиченням минулої мудрості змертвілої культури, перестає розуміти потреби й кличі сучасності, їй стають незрозумілими перегук поколінь, сутність передачі прагнення до життя нації. Про осягнення незалежності через готовність до збройного чину В. Липинський писав у цій статті яскраво й метафорично: «Відтоді стає для нього (сучасного українця. – *І.Г.*) незрозумілим увесь зміст попереднього національного українського життя. Увесь той скарб національної культури, витворений віками кривавої боротьби, у нас на Україні в своїй *теперішній архівно-книжковій формі* годиться хіба тільки для наших філологів та ще мишам на снідання»³⁵. І далі В. Липинський відкрито закликає українство до оружного

спротиву: «Але одночасно знаємо добре, що тільки “боротьбою здобудеш ти право своє”, – що тільки *тяжкою невпинною і завзятою боротьбою здобуде своє право народ український*»³⁶. В’ячеслав Казимирович для ілюстрування своєї політологічної думки, як часто в нього трапляється, наводить приклад з історії – з любої йому Хмельниччини. «Ця сумна картина, – зазначав В. Липинський з приводу гніту аномальних магнатських порядків на селянство і козаків, – небавом радикально перемінилась. Переміну ту викликав один-однісінький факт, факт прилучення до українського національного життя революційної козаччини – представниці змагань тодішніх українських народніх мас... Таким способом підготовився ґрунт, на якому національно революційна українська інтелігенція і соціально революційні народні маси могли спільно витворити таку силу, котра незабаром догори ногами перевернула на Україні оці “непоборимі” (як думали тодішні “лояльні” слабосилі українці) для розвитку українського життя відносини»³⁷.

Концепт «українська шляхта». Розмежування з польськістю. Лідерська функція шляхти в українському суспільстві

В. Липинський зламав порочну українську традицію визначати національну приналежність за становим походженням. Якщо людина шляхтич – поляк, робітник на заводі, військовий або чиновник – росіянин, торговець – єврей, підприємець – росіянин, поляк або єврей. Для українців лишався хоч і найбільший кількісно, але єдиний селянський стан (до нього за родом занять треба віднести і козаків колишньої Київщини та Гетьманщини), який на кінець ХІХ століття зазнав найбільших соціальних деформацій і розмивань. Під дією неблаганних економічних законів капіталізму саме селянство стало основним резервуаром для наповнення лав пролетаріату та й усіх інших вищеперелічених станів.

Суспільна думка народницької школи ще й робила з цього безвідрадного явища особливе українське досягнення, особливий український шлях. Від кирило-мефодіївців селянськість

нації уособлювала відвічний український демократизм. В. Антонович на цій основі вивів формулу особливого українського національного типу. Росіяни – керуються духом абсолютизму, покори центральній владі, колективізмом села, поляки – аристократизмом, шляхетською свободою, але мають пригнічений селянський стан. Натомість українці мають прогресивний дух демократизму, селянської громадської самоорганізації, який протистоїть і російському абсолютизмові, і польській шляхетській сваволі.

Навіть український соціалізм запозичив це некритичне схилення перед ідеєю «мужицької» нації. М. Драгоманов казав, що в Київській громаді не повинно бути капіталістів. Бо українець – демократ і соціаліст, якщо ж буржуй – то не українець. Так само ставилися до цього питання й галицькі українці. Коли галицького греко-католицького митрополита запитували, чому вірні його церкви не намагаються опертися на свою шляхту, він казав, що українці не мають своєї шляхти, вищий католицький прошарок суспільства вже є польським і на то немає ради. Як до поляків, ставилися до В. Федоровича й А. і Л. Сапіг, до В. Дідушицького та іншої старопомісної галицької шляхти. Лівобережне дворянство, само прихилившись до російського дворянства, у XIX ст. не просто стало політичним «російством», а й набуло чорносотенної закраски. Інтелігенція, що пішла в український рух, відмовила колишнім нащадкам старшини в українськості, проти цього не дуже-то й заперечували землевласники. В результаті між першими і другими утворилася величезна ідейна прірва.

В. Липинський від початку поставив за мету засипати цю міжстанову прірву, намагатися повернутися до тих «золотих» часів, коли й українці являли собою повноструктуровану націю. Історія шляхетського стану у XVII–XVIII ст. була для нього тим джерелом натхнення, яке мало відновити втрачену станову повноцінність української нації. У «Шляхті на Україні» він про це писав: «Тут нам йшлося лише про те, щоб зазначити, що ґрунт, на якому розвинулася історія української шляхти вже під польським пануванням, був українським»³⁸.

В. Липинський намагався серед нащадків правобережної шляхти ширити думку про нормальність сприйняття себе не польською, а українською шляхтою. Якщо колись вона масово була українською, то чому такою їй не стати у ХХ столітті? Перехід у польськість В. Липинський плямував як зрадництво, спонукаючи до українського вибору всіх поляків-шляхтичів в Україні. У «Шляхті...» він зазначав: «Українська шляхта зрелася задля переможної польськості свого народу»³⁹.

Але чи не звинуватять тих шляхтичів, що вирішили стати українцями, теперішні станові брати – у зраді польськості? В. Липинський на те припас свій аргумент. Розрив між польською і українською шляхтою стався вже триста років тому, коли українська шляхта підтримала Хмельниччину, а польська – польську державність в Україні. «З нашими братами, – писав В'ячеслав Казимирович, – українською шляхтою, яка вважає себе поляками, ми вже давно розійшлися в історії. Можливо, ще в часи релігійних, що дорівнюють нинішнім національним, незгод XVI й початку XVII століття; та остаточно й надовго розійшлися за повстання Хмельницького»⁴⁰. Розмежування шляхти національне відбувалося не у сфері мови і культури, а в царині політично-державній. Українська шляхта підтримала козацько-українську державність, польська – залишилася обстоювати стару модель Речі Посполитої – польської держави імперського багатокультурного й багатоетнічного типу. «Між нами є лише одна, одна-єдина різниця, і цією різницею, – писав В. Липинський, – є політичне кредо: інакший погляд на державну Польщу, Польщу “від моря до моря”, й інакше почуття обов'язків щодо рідного краю, які випливають з цього погляду»⁴¹.

І ось тепер в новітні часи В. Липинський кличе шляхту повернутися до політичного життя, перестати жити чужими національно-державними ідеями. Зробити українську національно-державну ідею своєю і таким чином відновити нерозривність історичного континууму, перекинути місток від шляхти на боці Богдана Хмельницького у війні за українську державу до шляхти початку ХХ століття, представники якої вже у новітній час будують модерну демократичну державу Україну. Про себе і

своїх спільників він писав: «Однак не вся українська шляхта зрадила свій народ; до її честі знайшлася серед неї жменька, вірна і в долі, і в недолі своєму народові. Історія цієї жменьки, це наша історія, історія української шляхти, вірної своєму народові, історія, яка служить нам – які душою прагнемо бути їх нащадками – служить прикладом, і, вивчаючи їх, замислюючися над ними, ми дуже сподіваємося, що наша жменька от-от почне зростати»⁴².

Як привабити поляка-шляхтича залишити розвинену польською культурою польськість і перейти в табір українства? А знову ж таки, історією, блиском шляхетського впливу на історію козацької України XVII ст. Українська народницька історіографія представляла Хмельниччину повстанням козацтва, яке мало походження з українського селянства. Отже, й сама війна козацько-польська набувала рис війни селянства (України) проти шляхетства (Польщі). В. Липинський несподівано, переконливо, захоплююче показав протилежну перспективу. Ті, кого ми називали козацькою старшиною, були переважно шляхтичами. Мали польські імена, розмовляли польською і культурно були поляками. Разом з тим саме ці «поляки» й керували переможними битвами Б. Хмельницького з тими ж таки поляками та будували структури козацької держави. В. Липинський писав: «Її (шляхти. – *І.Г.*) поважна частина, що складала понад 1000 голів, узяла участь у повстанні свого народу. І була не десь збоку, не здалеку, а там, де повинна стояти шляхта, якщо хоче бути шляхтою – на чолі свого народу!»⁴³.

Звідси В. Липинський висноував наступний логічний висновок. Якщо за Хмельниччини шляхта відіграла провідну роль, то таку ж роль вона повинна відіграти і в часах новітнього відродження України. Необхідно лише співпрацювати зі своїм українським народом, перейматися його економічним, культурним і політичним інтересом. Так, як це відбувається з польською шляхтою під німецьким впливом на заході етнічної Польщі. «У Познанському [воєводстві], – зазначав В. Липинський, – польський шляхтич це сила, не тому, що він шляхтич, земський громадянин, а тому, що він вріс у народ і творить із цим народом одне тіло, спільну культуру, спаяну спільним життям; а той

другий, лорд, чужий посідач народної землі й народної праці, це паразит, це марний наріст, який раніше чи пізніше слід усунути з тіла народу»⁴⁴.

В. Липинський запроваджує в суспільну свідомість думку про існування паразитичної і корисної праці шляхтича. Він корисний – коли працює задля корінного народу, і дармоїдський, якщо дбає лише про особистий інтерес. І робити цю корисну працю має бути в інтересі шляхти задля інстинкту самозбереження. Хочеш, щоб тебе визнали своїм селяни, працюю для їхньої потреби. Не хочеш – тебе визнають чужим і зметуть з землі, на якій жили твої предки. Ідеолог консерватизму намагався мобілізувати потенційні кадри правого руху засобами залякування негативними наслідками представників тієї шляхти, яка не робитиме правильних висновків і не зможе відродитися до суспільного життя в нових умовах, до суспільного життя серед української спільноти. Бути корисним народу означало давати гроші на просвітні, культурні та політичні цілі, бути спонсорами і меценатами для економічного і суспільно-політичного постання України на селі – України в модерному сенсі. В'ячеслав Казимирович застосовує моральний імператив, закликає землевласників до етичного чину. В. Липинський писав: «А коли майбуття цієї спільної для нас і для нашого народу культури ми зробимо нашим майбуттям, тоді з цієї землі нас не вирве жодна сила, бо ми вже будемо не тягарем, не болячкою, а органічною частиною – не пустоцвітом, а плодом нашої землі і зерном, що запліднює нашу рідну землю, бо, спираючись на виконані суспільні обов'язки, – матимемо право, сильніше за будь-який параграф»⁴⁵.

Але справа не лише в пасивному визнанні прерогативи українства на своїй землі. Питання полягало в іншому, у відновленні духу пасіонарності серед шляхетства. Не просто участь у громадсько-політичному житті серед українців, а участь на чолі цього життя, в керівництві проводом українського руху. Він писав: «Якщо ми хочемо зберегти нашу моральну позицію в країні, то повинні мобілізувати наші найкращі сили й воювати в перших лавах за права народу, з яким живемо»⁴⁶. Про лідерські функції, які має взяти на себе шляхта в українському русі, в

іншому місці своєї «Шляхти» В. Липинський писав так: «Адже від тих, яким багато дано, багато і вимагається, і шляхта, якщо вона хоче залишатись на своїй позиції, якщо хоче бути шляхтою, то має бути не джурами походу народів до світла й культури, а мусить іти у їхніх перших лавах»⁴⁷.

Де у першу чергу шляхта-землевласник може показати свою потрібність селянину? Передусім це царини культури в широкому обширі. Причому культура ця має бути на народно-селянській основі, зрозуміла селянинові і потрібна для підняття його культурно-освітнього рівня. Для поширення економічних знань сам В. Липинський разом з В. Доманицьким видавав для селян кооперативні брошури, вкладаючи у це власні гроші. Він складає для Б. Грінченка списки популярних польських брошурок, виданих з метою популяризації потрібних польському селянинові знань, які можна використати для української просвіти. Ще необхіднішими для народу були популярні книжки з історії. Тому і береться В'ячеслав Казимирович готувати друге видання «Історії України» Миколи Аркаса. Селянин має сам відчутти, що шляхта тепер стала працювати для нього, робити корисну справу, і він цього не може не оцінити і тепер вже не сприйматиме цю шляхту «відрізаним куснем» у селянському житті. «Що скажемо їм, – закликав В. Липинський, – коли вони поглянуть на історію своїх культурних інституцій, своїх “Просвіт”, своїх видавництв, своїх наукових товариств і коли побачать, що там немає шляхетських імен; коли побачать, що ті, які колись не хотіли давати землю селянинові, твердячи, що йому потрібна лише “культура”, потім самі, затримавши землю у своєму володінні, не дали ламаного шеляга для піднесення цієї культури!»⁴⁸.

Цей шлях до культури шляхта має здійснювати спільно з українською інтелігенцією, яка, власне, до цього часу цю культуру створювала сама, майже без допомоги з боку меценатів-землевласників. Нечисленні винятки лише підтверджували правило – верхні шари суспільства в Україні цікавилися лише здобутками польської і російської культур і підтримували тільки їх. «Тож ми починаємо культурну працю, – підсумовував свою думку В. Липинський, – над нашим народом нарівні з україн-

ською інтелігенцією, як рівня з рівнею, одночасно інформуючи наше суспільство про всі вияви українського національного життя і всі заходи української інтелігенції»⁴⁹.

Розмежування з Польщею. Вирішення польського питання в Україні на далеку перспективу

Найбільше дісталось В. Липинському критичних стріл перед світовою війною від етнічно «своїх». Поляки, польська суспільна думка уся мобілізувалася у відсічі молодому ідеологу, і не випадково. Він зумів вправним інтелектуальним ходом вибити з-під ніг ґрунт ідейно-політичного панування над польськокультурним соціумом в Україні. Якщо етнографічним українцям, «відгороджуючись» від русифікації, необхідно було відмежовуватися від світу загальноімперської російської інтелігенції, то В. Липинський своїм гаслом територіалізму сприяв розмежуванню польської і української інтелігенції по правий бік Дніпра. Зрештою, звісно, цей концепт дозволяв вирішити остаточно й проблему українсько-російського політико-культурного розмежування, бо культурне виокремлення українців зі світу російської цивілізації так само уможлиблювала формула територіалізму.

Лінією розмежування стали не мова і культура, а національно-державний інтерес, належність до політичного інтересу певної спільноти. Першими, хто розпочав таке від'єднання від імперського моря річпосполитської культури Польщі, були хлопомани. В. Антонович і його соратники відмовилися брати участь у польському повстанні 1863 року, бо те повстання ставило завданням відбудову історичної Польщі до 1772 р., у тому числі і коштом України. Тоді В. Антоновича підтримало лише кілька десятків хлопоманів, решта пішли відбудовувати Річ Посполиту і, як П. Свенцицький, один з авторів тексту гімну «Ще не вмерла України...», залишили межі Росії й переселилися до Австрії. Виходячи з лав польської інтелектуальної еліти, В. Антонович ставив хрест на державних польських інтересах на правобережних територіях України. Проте, залишаючи лави поляків, він закликав відразу приєднатися до української інте-

лігенції на культурній основі, яку остання лише будувала, коли польська – вже мала свою розбудовану цивілізованість. В. Антонович пропонував полякам лишати свою станову групу, фактично відрікатися власності на землю і ставати, як усі діячі початку українського відродження, різночинцями. Володимира Антоновича В. Липинський за традицією вважав більше культурником⁵⁰, бо українство середини XIX ст. ще не було політичним через свою малу чисельність і слабосилість. Політичними, на його думку, були передусім аспірації поляків за відновлення держави у 1863 р. В. Липинський писав: «Хлопомани, які в 60-ті роки належали до т.зв. “Громади” в університеті, з Антоновичем на чолі, як “народовці” в тодішньому значенні цього слова, відкидали будь-яку політику, а отже, й суто політичну боротьбу за державну Польщу; їх метою був народ, лише народ»⁵¹. Таку польську політичність В. Антонович та його однодумці відкинули, але чи означало це, що хлопомани не вели української політичної акції? Радше культурництвом і чистим народництвом діяльність В. Антоновича не можна назвати. Це вже була політична українська акція, яка назовні не могла одержати політичних рис через цензурні обставини Російської імперії. Не був «лише народ» метою В. Антоновича. Метою була й культурна окремішність України від Росії і Польщі – а це вже було суто політичне українське завдання. Творення кадрів української інтелігенції як окремої від російського суспільного прошарку, політика соборності земель і «Нова ера» – теж були політичною справою. Останнє вже належало не просто до народної справи, а до національно-державних пріоритетів.

В. Липинський творив іншу, куди привабливішу перспективу. Нічого шляхтичам міняти не потрібно, ламати свій уклад і сталий триб життя також. Навіть відмовлятися від звичної польської мови спілкування не треба. Необхідним був лише інтелектуальний переворот у свідомості – відмова від підтримки польського державного панування на Правобережжі і перехід до підтримки ідеї політичного панування свого спільно з українським селянством на цих землях. Це був би перший шлях, який безповоротно з часом мав привести до цілковитої українізації польського елемента між Бугом і Дніпром. Цим власне

В. Липинський і став таким небезпечним для польської національно-демократичної (державницької) ідеології, котра лежала в основі діяльності усіх польських партій в Росії, Австро-Угорщині та Німеччині. В. Липинський про це писав так: «У наших прагненнях ми відрізняємось від них (хлопоманів. – І.Г.) лише тим, що тепер нас уже не розділяють, як ділили колись Антоновичів і Свенцицьких, політичні переконання. Бо сьогодні не лише ми, а вже ніхто тут не думає про Польщу “від моря до моря”, ніхто вже нині не бореться за ту державну історичну Польщу: *нині вже немає Польщі на Україні, бо Польща є там, де є польський народ* (виділення наше. – І.Г.); і цю істину ствердили самі поляки – здавна поступовці, а нещодавно навіть і “вшехполяки”»⁵². Далі в окремих статтях він ще раз розтлумачує це розуміння: «В інтересі кінцевого мирного життя українців і поляків на українській землі треба цю фікцію Польщі на Україні знищити»⁵³. Цей мир може запанувати в українсько-польських відносинах тоді, коли український народ, піднявшись у культурних і громадсько-політичних надбаннях на рівень цивілізованих народів, буде визнаний таким польською стороною і це має в перспективі статися, вірив В. Липинський: «Та ще дозволяє нам сподіватись, що в польському народі, як станемо йому рівними по силі, матимем колись не ворога, а брата»⁵⁴.

Допоки існує польський державний інтерес і Україна сприймається поляками як інтегральна частина Польщі, Україна завжди перебуватиме у стані холодної війни із західним сусідом. Доти українцям буде неможливо порядкувати на своїй землі, яка ще за умов постійної територіальної претензії Польщі залишиться під загрозою безкінечної війни і міжнаціональної ворожечі. Але самі поляки як представники іншої національності можуть і повинні лишатися в Україні, просто вони мусять відмовитися мислити в Україні польськими національно-державними (вшехпольськими) інтересами. Іншого майбутнього, як перейматися українським державним інтересом, у представників польської культури немає. Тим інтересом, яким живе на той момент мешканець села в Україні. Триматися за віджилі цінності зовнішньої шляхетської культури немає сенсу, бо за нею немає майбутнього і в корінній Польщі, де відбувається при-

скорена модернізація суспільства й демократизація його основ. «Немає, тож, Польщі, – писав В. Липинський, – а є нині лише поляки в Україні, й вони, звісно, залишаються. Ми ж, місцева шляхта, українська за духом і походженням, котрі були поляками лише за шляхетською культурою й державними традиціями, сьогодні – коли шляхетська культура в Польщі занепадає і Сенкевич там усе більше поступається Висп'янському, а водночас коли польська «держава» тут у нас уже цілком згасла – ми мусимо вибрати між новітньою польськістю і нашим народом, який відроджується»⁵⁵.

Шляхта в Україні має перестати бути заручницею не власної їй ідеї бути станом володіння чужої держави на українських землях. Вона має усвідомити, що приналежність до польської культури зовсім не означає автоматичної належності і до польської держави. В. Липинський закликає перейнятися думкою, «що ми є громадянами цієї країни, а не державцями чийхось “станів володіння”, і що як її громадяни маємо обов'язки щодо неї і щодо місцевого населення – народу – тоді зможемо сміливо, з чистим сумлінням... сказати новітнім аматорам правління “Литвою і Руссю”, тим пророкам національних егоїзмів, які хочуть водити нас за носа: не дозволимо вам, панове, правити собою і не втручайтеся до наших справ!»⁵⁶. Про розрив з польською державною ідеєю польського населення України, але нерозривний зв'язок з польською культурою В. Липинський далі пише так: «Відмова від польської політичної ідеї єдності з етнографічною Польщею аж ніяк не означає розриву культурної єдності... Для поляків, що живуть у нашому краї, Варшава перестала бути тільки паном і розпорядником, але й далі лишається духовною матір'ю, що задовольняє польські національно-культурні потреби»⁵⁷.

В. Липинський став на принципове протистояння неоколоніальній політиці польських національно-державних сфер. Розвінчуючи плани відновлення польської держави на українських землях, він безкомпромісно воював з прихильниками відновлення національного визиску на Правобережжі Ф. Равітою-Гавронським, Є. Пашковським, Й. Бартошевичем, С. Здзеховським та іншими, за якими стояла стара традиція польської

національної ідеї у трактуванні ідеолога нацдемівства Романа Дмовського. До них звертав В. Липинський своє гнівне: «Бо хто сіє вітер, пожне бурю – нехай це добре запам'ятають собі панове Гавронські й ті, що висувають на чоло свого народу новочасних колонізаторів Русі-України!»⁵⁸.

Ідейні супротивники В. Липинського з польського табору підозрювали його в бажанні зукраїнізувати усіх українських поляків. Власне, таку мету ідеолог українського консерватизму не відмітав, і це варто визнати. Але він, як той, хто сформулював перше визначення української політичної нації, закликав сприймати поліетнічність не як ваду суспільства, а як перевагу. Він, власне, ту історичну біду і розбрат між поляками і українцями хотів перетворити на нову позитивну якість, вічний «боляк» зробити, великим досягненням української ситуації. В. Липинський, за сучасною термінологією, визнавав подвійну національну самоідентифікацію, а може, навіть і множинну самоідентифікацію. Формулу середньовіччя: «генте рутенус – націоне полонус» (народжений українцем – політично поляк) переробив у нову якість на користь української політичної нації: «генте полонус – націоне украниєнсис» (народжений поляком – політично українець). Тому і писав він, звертаючись до ідеологічних супротивників: «Ми подаємо свій голос у цій справі не для українізаторських цілей, у яких нас постійно підозрюють люди, хворі, мабуть, на манію величі, бо, повторюємо, нам, українцям, ідеться тільки про те, щоб зазначити в тих торгах своє “ми є” й запевнити, що не дамо себе перетягти ні на ту, ні на другу сторону, бо знаємо, що наше місце тільки серед нашого народу і нашими союзниками можуть бути тільки ті, хто прагне добра цьому народу»⁵⁹.

В. Липинському опоненти закидали особисті образи щодо Польщі та запал неофіта, який крушить старих кумирів, бо сам колись був в їхньому таборі. Це проголошував «п. Здзеховський... особисто “ненависть до Польщі” і “жадобу помсти” за колишнє, історичне польське поневолення України»⁶⁰. «”Запал неофіта повинен мати свої границі”. Мої панове, – відповідав В'ячеслав Казимирович, – говорити вам про етично-моральний обов'язок віддавати працю на користь тих мас народних, з

котрих тяжкої кривавиці живеш; говорити вам про це “почуття історії”, про цей “категоричний імператив”, котрий наказує кожному поколінню в народі переймати на себе всю спадщину – і гріхи і заслуги – попередніх та надолужувати гріхи невси-пущею працею на занедбаній ниві народній... все це речі і поняття для вашої теперішньої вшехпольської психології кра-марів патріотизму недоступні.... З того часу, коли я почав жити громадським життям, з часів гімназії, я брав і беру по мірі сил участь в житті *мого* українського народу, при чому “gorliwość neofity” не заважала мені одначе працювати в польсько-українським “Przegląd’i Krajow’im”, котрий найголовнішою своєю метою ставив вироблення якогось певного і сталого “modus vivendi”, якоїсь тривкої польсько-української згоди на нашій Україні»⁶¹.

В. Липинський відчував майже цілковите несприйняття своїх ідей з боку польської еліти як у коронному краї, так і «на кресах». Час Єжи Гедройця настане лише через півстоліття. А поки перед Україною і Польщею поставало марево нової війни, війни, яка відродить Другу Річ Посполиту, а згодом і поховає її на уламках чергової українсько-польської війни часів Другої світової. Передбачення польсько-українського конфлікту 1918–1921 рр. подибуємо у статті-рецензії В’ячеслава Казимировича на книжку Леона Василевського. Він з цього приводу зазначав: «Коли його (Л. Василевського. – *І.Г.*) пророкування здійсняться, тоді розгориться власне найгостріша польсько-українська боротьба, – боротьба не за національні кривди, а за право українського народу бути господарем на своїй, визискуваній також і поляками, національній території»⁶². На жаль, сумні пророкування В. Липинського збулися, і сталося це дуже скоро. Коріння Волині 1943 р. були закладені ще в конфліктах Хмельниччини, у польській політиці щодо Правобережжя напередодні Першої світової війни.

Поняття «нація», «територіалізм», «самостійність» у розумінні В. Липинського

Ідея територіалізму В. Липинського вирішувала два ключових завдання національної справи, які не розв’язувала тради-

ційна народницька національно-демократична думка. По-перше: вона давала змогу подолати проблему неструктурованості суспільства в національному сенсі, бо українцями оголошувалися всі мешканці української землі, без огляду на їхнє етнічне походження, але на українській культурній основі. В результаті теоретично долалося постійне ментальне протиставлення між українцями, з одного боку, і поляками, росіянами та євреями – з другого. В умовах, коли усі неукраїнські етнічно спільноти мали у своїх руках усі економічні і політичні важелі управління в Україні, завдання збройного подолання цього «внутрішнього окупанта» за інтегральною ідеологією націоналізму завжди було приречене для українців на неуспіх. Територіалізм, за сучасною термінологією, означав перемогу ідеї політичної нації⁶³ в Україні. По-друге: територіалістична ідея вирішувала проблему будівництва самостійної держави. Бо вона проводила відразу в свідомості державні кордони між Україною з одного боку та Росією і Польщею – з другого. Останні були головними зацікавленими сторонами у триванні колоніального статусу України. Отже, територіалізм В. Липинського був семантичним синонімом поняття «самостійність». Про це ідеолог нашого консерватизму писав так: «Засадничим знаменем політики незалежності є, як ми зазначали вище – *територіалізм*».

В. Липинський у своїй політичній теорії здобуття власної держави приділяв виняткову увагу двом різновидам національної політики: територіальному та екстериторіальному. Перевагу в українському випадку він віддавав територіальній політиці. Про різницю між обома цими напрямками він писав: «Головна різниця політики територіальної від національно-екстериторіальної лежить в тому, що, коли перша стремить перш за все до політичної емансипації національної території, то друга дбає про побільшення національних прав без огляду на територію. Коли перша свої відносини до держави опирає на відносинах даної території до держави, то друга рахує на силу свідомих національних одиниць в державі, на цифрову силу нації»⁶⁴. Політика територіальна більше підходила за В. Липинським Україні через культурно-цивілізаційну слабкість українців, їхню низьку політичну свідомість, недостатню відпорність у кон-

куренції із сильнішими сусідами. Інша ситуація з потужними націями, хоч би навіть такими, котрі, так само як і українці, не мали тоді своєї держави. «Але бувають випадки, – казав В. Липинський, – коли екстериторіальна національна політика для даної нації являється кориснішою. Ведуть її звичайно нації заможні і нації сильної культури, які через те не легко піддаються денационалізації. Ведуть її *par excellence* жиди, що не посідають власної території. Починають вести її останніми часами поляки, котрих значна частина, живе на чужих територіях і то як паразитні для сих територій класи»⁶⁵.

Тобто екстериторіалістами були нації, які сподівалися, навіть за відсутності держави, контролювати не свої етнічні території та проводити стосовно них великодержавну політику. Як поляки щодо українських, білоруських та литовських земель або угорці стосовно тих самих українців, словаків, хорватів, румунів. Екстериторіалісти у своїй політичній роботі спиралися на розбудовану культурну мережу: свої національні школи, пресу, літературу, церкву, адміністративні органи, національно свідомих підприємців та широкі народні маси. Українці були або позбавлені цього повністю, або мали лише в ембріональному стані, та й то лише в Галичині, зачатки шкільництва, прообраз національної церкви, кооперацію, окремі пресові органи. Але Наддніпрянщина цього не мала майже зовсім, а отже, і збільшити свою культурно-політичну присутність в регіоні українці не могли, натомість вони тільки втрачали свої впливи серед населення міст і містечок через агресивне поведження інших, сильних у культурному сенсі націй.

Власне ця слабкість українського суспільного життя і була головною причиною висунення діями національного відродження гасла автономної України в межах федералізованої Росії, а не гасла самостійності, як це було у поляків та почасти прибалтів і фінів. Процес українського винародовлення попри кількісне збільшення українського руху місцями набрав ще прискореніших темпів через збільшення обертів капіталістичного розвитку, який приносив на периферію, на село економічну нівеляцію та міський (російський або польський) уклад побутування життя. Врятуватися від остаточної національної смерті

можна не сподіваннями на федералізм, а лише через досягнення української незалежності. Про це В. Липинський писав: «Процес державної асиміляції має відтепер поширитись і на українські селянські та робітничі народні маси... І якби Росія була державою національностей (як Австро-Угорщина. – *І.Г.*), а не державою національною, то цей процес державної асиміляції її народів, в тому числі і українського, треба було б вважати процесом зовсім нормальним і навіть з огляду на скріплення *сильної* держави – процесом бажаним... Росія – це державна організація народу російського, і тому зріст держави є зростом нації, асиміляція державна є разом з тим асиміляцією національною»⁶⁶.

Територіальна політика нивелює всі етноси і нації в одну націю. В. Липинський писав: «Отож нині серед нас, котрі люблять свій народ і край, немає вже “поляків”, “русинів” і “поляків-русинів”, нині, сповнені почуття своєї національної індивідуальності, ми бажаємо бути *українцями*; у наших серцях б’ється не роздвоєне польсько-українське, а лише одне українське серце, ми хочемо працювати для добра своєї Вітчизни безпосередньо. А з нею для всього Людства. Певні, що в Народях-Націях, отож і Народі-Нації польській матимемо не ворога а союзника»⁶⁷. Отже, як бачимо, територіалістичний підхід В. Липинського дозволяв досягти національного паритету в претензіях кожної зацікавленої етнічної сторони на представництво українських інтересів. Між усіма мешканцями української землі встановлювався консенсус, нейтралізувалися претензії лише етнічної, за кров’ю, за походженням людності. Бо українець – це вищий щабель національного буття. Це поняття не тотожне з природним біологічним українцем від народження. Русин має уособити себе політичним українцем, як і особа польського, російського чи єврейського походження. І тоді на вищому рівні вони зливаються в рівноправну спільноту українців.

Нація для В. Липинського поняття виключно політичне. Саме нація ставить і вирішує проблему будівництва держави. І тоді, коли це стає нагальним завданням проводу і самого народу, останній перестає бути етнографічною масою і перетворюється

на націю. Нація будується з усіх етносів української землі. В цьому немає прерогативи лише українського етнічного субстрату. «Ми б хотіли, – зазначав В. Липинський, – щоб кожна з них (йдеться про етноси. – *І.Г.*), самостійно розвиваючи своє духовне Я, завжди, однак, мала на меті загальні інтереси нашого краю, щоб ми – вважаючи себе в національному аспекті за русинів, поляків, росіян, євреїв – усі були “українцями”, тобто громадянами нашого краю»⁶⁸. Головною умовою національної належності є ні мова⁶⁹, ні культура, ані кров, а відчуття своєї національної належності – свідомий вибір. «Суспільна вартість людини вимірюється не паспортними рубриками, і цим не окреслюється його почуття національної приналежності», – писав В. Липинський⁷⁰.

Але принципово неправильним є, як це роблять деякі нинішні історики та історики класичної державницької школи української історіографії, протиставляти територіалізм В. Липинського та народницько-національну історіографію як протилежно виключні філософії. Насправді В. Липинський доповнював традиційну схему української історії за М. Грушевським постулатом, що підсилював, а не заперечував етнонаціональну складову. Не випадковими виглядають і консультації В'ячеслава Казимировича з львівським професором, і науково-літературне співробітництво, і планування своїх праць як спільних з М. Грушевським проєктів. Територіалізм В. Липинського мав приводити до поступової, а не гвалтовної українізації неукраїнських етносів в Україні⁷¹. Він приводив до вибудовування ціннісних критеріїв, які культуру титульної нації робили основою для інонаціональних мешканців України. Територіалізм був стратегією для досягнення спільної з національно-демократичним табором мети, але стратегією з більшою варіативністю, багатшою культурологічними можливостями і підходами і толерантною стосовно усталених культурних традицій різних етносів української землі.

Для перемоги національного проєкту необхідна послідовна, наполеглива, безкомпромісна боротьба з чужими національними міфами та національно-державними ідеями в Україні. Національна ідея слугує меті мобілізації етносу під прапор певної

держави і провідної нації. Якщо не протиставити колоніальним за характером для українців польській та російській національним ідеям своєї української, програш в царині ідей українцями буде однозначний, а отже, збережеться і імперське панування над українською територією. Однією з таких негативних ідей-міфів була теорія «Триєдиної Польщі». «Польща, Литва і Україна, – писав В. Липинський, – після цієї теорії мала бути нероздільними частинами одного цілого з правом самостійного і всестороннього розвитку. Ця теорія, як історичний пережиток вікового спільного державного життя, була настільки сильна, що ще недавно, всього в 63-м році були люде, котрі готові були за неї свої голови покласти»⁷².

Абсолютно аналогічною за побудовою і спрямуванням для України була російська теорія-міф про «Триєдину Русь». З нею В. Липинський полемізував в листах до Є. Чикаленка. Її політичним завданням, попри зовнішній академічно філологічний характер, було так само закріплення на ідейному рівні панівного становища російської культури в Україні і збереження імперського панування Росії на українських теренах. Якщо польський міф спрямовувався на полонізованих правобережців, то російський міф – на лівобережну інтелігенцію. В. Липинський з приводу нього вважав: «Не будучи прихильником філології в політиці, а вже рішучо противлячись всякому теоретичному затемнюванню дійсних, реальних потреб життя, ми думаємо, що як нація рівновартна ми мусимо стати нацією рівноправною в відносинах до всіх наших сусідів без виїмку – і тільки про те психологічний підклад теорії “Триєдиної Русі” для нас зовсім зрозумілий»⁷³. Якщо програєш в ідейній боротьбі, то збройної війни вже і не потрібно. Національна свідомість є сумою певних національних упереджень, переконань, які формуються на рівні науки або квазінауки історичними міфами через публіцистику і засоби масової інформації. Завданням будь-якої держави або громадськості, яка від цієї держави хоче звільнитися, є індоктринація широкого загалу певним набором історичних міфів. На жаль, українська еліта, і у значній мірі інтелігенція, була уражена до 1917 р. не своїми, а чужинськими, передусім російськими, міфами, що стало однією з причин низької мобіліза-

ційної здатності української з походження інтелігенції стати під національно-державний український прапор.

«В житті недержавних націй, – писав В. Липинський, – боротьба ідей відіграє величезну роль. З ідей вони черпають силу до свого національного відродження тоді, коли народ, здавалося, вже вмер. Ідея се потім одинока їхня зброя. Бо звичайно, не фізичною силою розпоряджають отсі горстки піонерів нового життя відродженого по довгим сні неволі народу. І тому нації недержавні мусять пильно слідити за тим, якою ідейною зброєю воюють проти них нації пануючі, бо часто в сій боротьбі ідей криється їх будучність – їх упадок або перемога»⁷⁴.

Шкідливим для українців було провокаційне ширення поляками ідеї самостійної Польщі та України, коли друге гасло було лише зовнішнім проявом удаваної прихильності до українців, але не мало реальної мети для здійснення. Шкідливим, бо в такому разі поляки мали б визнавати політику територіалізму і відмовитися від своїх претензій на землі «Історичної Польщі». Проте цього не ставалося. Щодо українців це було лише гасло, без наповнення його відповідним змістом. А отже, реально ППС не хотіла бачити Україну самостійною, вона лише бавилась гаслом для пошуку союзників і прихильників своєї діяльності. Липинський зазначав: «Незвичайно шкідливе кидання кличів “самостійної Польщі і України” на деяких вічах у Львові і то в такій формі, в якій сі кличі взаємно один одного виключають. Виключають, бо власне першим і засадничим знаменем політики незалежності є те, що вона мусить бути *територіальною*. І коли говориться у Львові про “Самостійну Україну”, то значить, що після сієї політичної програми там немає місця для Польщі і на відворот»⁷⁵. Здавалося б, В. Липинський мав би вітати пропаганду гасла української самостійності, та ще й поляками, коли більшість українських партій це гасло відмітали і стояли на позиціях федералізму. Але для В'ячеслава Казимировича важливим завжди був моральний імператив, політика чистих рук.

Для здобуття самостійності Україною важливим є функціонування такої думки на рівні ідеї і впровадження її в якомога

ширші народні верстви. Якщо немає відповідної ідейної обробки мас, завоювання держави «з коліс» виявиться справою майже неможливою для вирішення. Обов'язково потрібен підготовчий період формування відповідної суспільної думки. «Держави не повстають ніколи зразу, – писав В. Липинський. – Процес творення держав є найтяжчим і найбільше болючим процесом зо всіх звісних в історії процесів суспільного життя. Вимагає він надзвичайно довгої, свідомої і планової підготовчої акції. І тут перед кожним, що стремить до державної незалежності свого народу, стає питання засобів, якими він має іти до своєї цілі, стає питання національної політики»⁷⁶. Метою національної політики є здобуття незалежності. А здобути незалежність неможливо без послідовної і планомірної національної політики. Своєї держави треба хотіти і за неї треба активно боротися. Без енергії і бажання здобути державу її теж не збудувати. Вже в цій роботі В. Липинського, викликаний міркуваннями, породженими книжкою Л. Василевського, бачимо багато зародків тих думок, що були згодом розвинуті в «Листах до братів-хліборобів». Так само багато думок, розвинутих зрелим В. Липинським, знаходимо розкиданими по його, на жаль, нечисленних статтях дореволюційного періоду. З другого боку, його суспільно-політичні твори до 1917 р. показують нам, куди, в якому напрямку могла рухатися ідеологічна, суспільно-політична та історіософська думка В. Липинського після краху його сподівань на П. Скоропадського як уособлення українського монархізму; якою б стала синтеза філософії батька українського консерватизму, якщо тезою була передреволюційна творчість, а антитезою – запереченням-протиставленням еліти і народу – його творчість 1920-х рр. Можливо, на новому рівні осмислення проблеми співвідношення еліт і народної маси В. Липинський зміг би відшукати той консенсус, той баланс, який ми спостерігаємо у творах, написаних між 1908 та 1917 роками.

¹ В. Липинський писав: «Починаючи від правиці, ми найперше бачимо *польсько-консервативний* напрямок, репрезентований крайовим об'єднанням; далі другий напрямок, також польський, напрямок найчисельніший, який можна окреслити загальною назвою «*національно-демократичного*», на чолі зі своїм органом «*Dziennik Kijowski*»; врешті третій, найчисленніший, репрезентований головно молодшим поколінням, *українсько-демократичний* напрямок, що не має якоїсь одної спільної політичної риси, але більш-менш відповідає поділові українських партій. Не згадую тут *польського прогресивного* напрямку, бо серед місцевих елементів він має мізерну кількість прихильників (оскільки демократизм і прогресивність в принципі ведуть їх до українськості)» (Lipiński W. *Szlachta ńa Ukrainie*. – Kraków, 1909. – S. 74). Цитати з В.Липинського по книзі “Шляхта на Україні” подаються в перекладах з польської мови Галини Сварник; по тижневику «Пшегльонд Крайовий» – Петра Тарашука.

² Так, приміром, Богдан Ярошевський – засновник УСП – за цією градацією був належним до українського демократичного табору. Але не включався до групи консерваторів – римо-католиків. Чи не тому Б. Ярошевський вважав В. Липинського психологічним поляком, а В. Липинський критикував останнього за нерозуміння територіалізму. Отже, українсько-демократичний напрямок радше не розділяв ідеології територіалізму В. Липинського.

³ [Липинський В.] На новий шлях з старими думками. (До польсько-українських відносин на Правобережжі) // Рада. – Київ, 1910. – № 18. – 23 січня (5 лютого). – С. 2–3. Підписано: *В. Правобережець*.

⁴ *Lipiński W. Szlachta ńa Ukrainie*. 1. *Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów*. – Kraków, 1909. – S. 84.

⁵ [Lipiński Wacław.] *Od Redakcji // Przegląd Krajowy*. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 1 (okazowy). – 30 kwietnia (13 maja). – С. 1–2.

⁶ *Lipiński Wacław*. *Dla wyjaśnienia // Przegląd Krajowy*. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 7. – 31 Sierpnia (13 Września). – S. 1–3.

⁷ Він писав: «Наша газета [“Przegląd Krajowy”] присвячена ідеї *територіалізму в демократичному значенні*». (Lipiński Wacław. *Dla wyjaśnienia...* – S. 1–3).

⁸ [Lipiński Wacław.] *Do Czytelników // Przegląd Krajowy*. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 11–12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910 r.). – S. 1–2. Підписано: *Redakcja*.

⁹ *Lipiński Waclaw*. Między młotem a kowadłem // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 11–12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910 r.). – S. 2–5.

¹⁰ *Липинський В.* Другий акт // В'ячеслав Липинський та його доба. Науковий збірник / Відп. ред. Ю. Терещенко. – К.–Житомир, 2008. – С. 8–16.

¹¹ Там само.– С. 16.

¹² [*Липинський В.*] Богдан Залеський. З нагоди святкування 25-літніх роковин його смерти в “Колі польських дневників і літераторів” у Києві // Рада. – Київ, 1912. – № 292. – 29 грудня (11 січня). – С. 1–3. Підписано: *В. Правобережець*.

¹³ *Липинський В.* Другий акт. – С. 16.

¹⁴ *Липинський В.* Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. – Лубни, 1917.

¹⁵ *Липинський В.* Нарис програми Української демократичної хліборобської партії. – С. 4–6.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – С. 8.

¹⁸ *Липинський В.* Нарис програми Української демократичної хліборобської партії. – С. 7–8.

¹⁹ Там само.

²⁰ [*Липинський В.*] За що ми повинні дякувати Володимирі Антоновичу. (Причинок до характеристики. З приводу статті д. О[лександра] Л[отоцького]: “Світлій пам’яті Володимира Антоновича” в ч. 54 “Ради”) // Рада. – Київ, 1911. – № 70. – 27 березня (9 квітня). – С. 2. Підписано: *В. Правобережець*.

²¹ [*Липинський В.*] Nasze stanowisko na Rusi-Ukrainie (Zagadnienie prywatnego zebrania w K... w lutym 1909 r.). Podgórze–Kraków. m. 8° st. 7. Nakładem autora. Підписано: *Nobilis Ruthenus*.

²² Антонович В. Моя исповедь. Ответ пану Падалице // Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 88.

²³ *Lipiński Waclaw*. Między młotem a kowadłem // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 11–12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910 r.). – S. 2–5.

²⁴ [*Lipiński Waclaw*.] Daniel Bratkowski // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. –

№ 1 (okazowy). – 30 kwietnia (13 maja). – Dział literacko-naukowy. – С. 6–7; № 2. – 15 (28) maja. – Dział literacko-naukowy. – С. 7; № 3. – 30 maja (12 czerwca). – Dział literacko-naukowy. – С. 5; № 4. – 13 (26) czerwca. – Dział literacko-naukowy. – С. 5–6. Підписано: *X*.

²⁵ [*Lipiński Wacław.*] Daniel Bratkowski.

²⁶ Там само.

²⁷ Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – С. 274. М. Грушевський так оцінював соціальне протиставлення С. Палія І. Мазепі: «Палій малювався в уявленнях народних мас ідеальним козаком, надприродним героєм, носієм народних ідеалів справедливого устрою суспільства й протиставлявся з цієї точки зору “поляку” Мазепе».

²⁸ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 22.

²⁹ Там само. – S. 78.

³⁰ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – С. 67.

³¹ Там само. – S. 80.

³² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 49. [Липинський В.] Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі.

³³ Масненко В. «Лицар меча й плуга»: типовий/нетиповий «кресовий» шляхтич – Адам Аполлінарійович Рокицький // Хроніка 2000. – К., 2012. – Вип. 3 (93). – С. 171.

³⁴ [*Липинський В.*] За що ми повинні дякувати Володимирі Антоновичу. (Причинок до характеристики. З приводу статті д. О[лександра] Л[отоцького]: “Світлій пам’яті Володимира Антоновича” в ч. 54 “Ради”) // Рада. – Київ, 1911. – № 70. – 27 березня (9 квітня). – С. 2. Підписано: *В. Правобережець*.

³⁵ Липинський В. Другий акт. – С. 8–16.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 51.

³⁹ Там само. – S. 22.

⁴⁰ Там само. – S. 53.

⁴¹ Там само. – S. 65

⁴² Там само. – S. 52.

⁴³ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 53.

- ⁴⁴ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 81.
- ⁴⁵ Там само. – S. 82.
- ⁴⁶ Там само. – S. 83.
- ⁴⁷ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – С. 88.
- ⁴⁸ Там само. – С. 88.
- ⁴⁹ [Lipiński Waclaw.] Od Redakcji // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 1 (okazowy). – 30 kwietnia (13 maja). – С. 1–2.
- ⁵⁰ Про проблему належності В. Антоновича до політичного спектру українського руху див.: Гирич І. Між наукою і політикою: Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль, 2012. – С. 11–52.
- ⁵¹ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 65.
- ⁵² Там само. – S. 68.
- ⁵³ [Липинський В.] Слідами Потоцького // Рада. – Київ, 1911. – № 170. – 29 липня (11 серпня). – С. 1–2. Підписано: В. Правобережець.
- ⁵⁴ [Липинський В.] На чисту воду. Остання відповідь п. Здзеховському і К^о // Рада. – Київ, 1911. – № 217. – 10 жовтня. – С. 2–3. Підписано: В. Правобережець.
- ⁵⁵ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 68–69.
- ⁵⁶ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 78–79.
- ⁵⁷ Там само. – S. 88.
- ⁵⁸ Lipiński Waclaw. Sprawozdania krytyczne. Fr. Rawita-Gawroński. Bohdan Chmielnicki, I, II. Lwów, 1909, str. 483 // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 3. – 30 maja (12 czerwca). – Dział literacko-naukowy. – С. 5–7.
- ⁵⁹ Lipiński Waclaw. Między młotem a kowadłem // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie. – Kijów, 1909. – Rok I. – № 11–12. – 23 grudnia (5 stycznia 1910 r.). – С. 2–5.
- ⁶⁰ [Липинський В.] На чисту воду. Остання відповідь п. Здзеховському і К^о // Рада. – Київ, 1911. – № 217. – 10 жовтня. – С. 2–3. Підписано: В. Правобережець.
- ⁶¹ Липинський В. Де-що про неофітів (Кілька слів пояснення для читачів “Dziennik’a Kijowsk’ogo”) // Рада. – Київ, 1910. – № 146. – 29 тчервня (12 липня). – С. 1–2.
- ⁶² [Липинський В.] Кілька уваг з приводу книжки д. Васілевського “Ukraina i sprawa ukraińska” // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1912. – Річник XV. – Книга IX (за вересень). – Том 59. – С. 333–344. Підписано: В. Правобережець.

⁶³ В його працях можна знайти коротку формулу політичної нації – «не визнаємо принципу “Україна для українців”, бо обстоюємо нато-мість гасло “Україна для її громадян”» (*Lipiński Waclaw. Dla wyjaśnienia // Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie.* – Kijów, 1909. – Rok I. – № 7. – 31 Sierpnia (13 Września). – С. 1–3.

⁶⁴ [*Липинський В.*] Кілька уваг з приводу книжки д. Василевського. – С. 333–344

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ *Липинський В.* Другий акт. – С. 8–16.

⁶⁷ *Lipiński W.* Szlachta ńa Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 70.

⁶⁸ [*Lipiński Waclaw.*] Dwie drogi // *Przegląd Krajowy. Pismo polityczne, społeczne, economiczne i literackie.* – Kijów, 1909. – Rok I. – № 1 (okazowy). – 30 kwietnia (13 maja). – С. 2–4. Підписано: *Civis*.

⁶⁹ Про мову як про не головний визначник національності В. Липинський писав: «Але мова це не душа народу, а лиш її знаряддя. І коли завмирає душа народня, то мусить завмирати і мова» (*Липинський В.* Другий акт. – С. 8–16. Тобто «душу» у цій цитаті треба розуміти як відчуття належності до нації. Якщо немає такого відчуття і згасає опір до винародовлення політичних володарів України, помре з часом і мова цього народу.

⁷⁰ *Lipiński W.* Szlachta ńa Ukrainie. – Kraków, 1909. – S. 87.

⁷¹ У програмі Хліборобсько-демократичної партії В. Липинський визнавав, що остаточна мета культурної праці – повсюдна українізація населення. «Визнаючи врешті, що справи освіти і культури мусять розвиватись еволюційно, партія наша, – писав він, – стоїть за повільну українізацію нашого культурно-національного життя по наших зденаціоналізованих городах і за *частинне, в мірі потреби, вживання ще деякий час російської мови для вислову українських по духу і напряду ідей* (виділення наше. – *І.Г.*)». (*Липинський В.* Матеріали до програми.).

⁷² [*Липинський В.*] На чисту воду. Остання відповідь п. Здзеховському і К^о // Рада. – Київ, 1911. – № 217. – 10 жовтня. – С. 2–3. Підписано: *В. Правобережець*.

⁷³ Там само.

⁷⁴ [*Липинський В.*] Кілька уваг з приводу книжки д. Василевського. – С. 333–344.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.